

Zvonko Kovač

Iz knjige *Domovinski eseji*

AUTORITET PROFESORA

Sjećam se zgrade kada sam po prvi puta imao problema s pojmom profesor, nazivom koji sam, kao nezaposleni profesor hrvatskoga i filozofije, ne baš s nekim ponosom nosio već nekoliko mjeseci, a do kojega kao mladi pjesnik i budući novinar, kako sam barem sebe zamišljao, upisao sam bio semestar novinarstva, nisam baš mnogo držao. Naime, iznenada se otvorila mogućnost da se zaposlim kao nastavnik, upravo kao učitelj hrvatskoga djeci naših gastarbajtera u Beču: odmah sam primijetio da u nekom austrijskom formularu za zaposlenje nije bilo rubrike za titulu profesora, nego samo za učitelja, kako se i zvalo mjesto na koje sam se zapošljavao, jer njemački jezik jasno razlikuje ta dva naziva: *der Professor*, kako objašnjava rječnik, odnosi se na akademsku titulu, posebno na visokoškolske učitelje, ali prigodno i na poznate istraživače i umjetnike, čije su sposobnosti time posebno priznate. Zanimljivo je da se naziv dovodi u vezu posuđenicom s lat. pro-fiteri (professum), javno se očitovati, izjasniti, ispovijedati, pa se onda s tim u vezi profesor definira kao "öffentlicher Lehrer", javni učitelj, "jemand, der sich (berufsmässig und öffentlich zu einer wissenschaftlichen Tätigkeit) bekennt". Prema tome, izvorno se uz naziv profesor veže otvoreno javno djelovanje te stručna i znanstvena djelatnost, a ne kako je to s hrvatskim i slovenskim nazivom, u kojemu se sveučilišni profesor proširuje na visoke i srednje škole, pa danas slovensko-slovenski rječnik navodi: profesor, kdor poučuje, predava na srednji, višji, visoki šoli in je za to posebej usposobljen. Gdje smo i kada, kao srednjoeuropejci i njemački učenici izgubili tu razliku ne znam, ali se sjećam anegdote, kada je ta razlika trebala biti ukinuta, za srednjoškolske profesore u korist nastavnika, da se kao glavni argument isticalo stanje prema kojemu je gimnazijskim profesorima sve oduzeto, i gimnazija, i status i plaća, a sada im se želi ukinuti i jedino što imaju - titula (koju zapravo ne zaslužuju). U međuvremenu, bolonjskom reformom srednjoškolski profesori će biti prevedeni u magistre edukacije, protiv toga se više nitko nije bunio, valjda i zato što naziv magistar u hijerarhiji naziva stoji iznad "običnog" profesora, pa ćemo, pored magistri i magistara u ljekarnama, imati i magistre u srednjim i osnovnim školama, pri čemu se uvijek naglašava da se ne radi o

magistrima znanosti, koji će uskoro, slovom zakona, pasti u zaborav. Ne kanim se ovdje ipak baviti tom premalom razlikom u nazivima, naime još su se naši profesori znali potpisivati kao sveuč. profesori, uostalom u kombinaciji s doktorskom titulom, kojom smo u novije doba, da ne bi bilo zabune prema uglavnom bolje stojećim liječnicima, zubarima i veterinarima, dodali i kraticu sc., dakle kao prof. dr. sc. (profesor doktor znanosti), što će reći da u formalnom smislu možemo biti zadovoljni tituliranjima svoga imena. Ne mislim ovdje niti kritizirati praksu stalne promjene uvjeta i pravilnika za napredovanja, koja je u najnovije doba, pored razlikovanja izvanrednog prema redovnom sveučilišnom profesoru, uvela još jednu stepenicu, zadnji izbor u zvanje profesora donosi još jedan dodatak, hrvatski tranzicijski prilog profesiji, prof. dr. sc. u trajnom zvanju. Iako zakon izričito navodi da se jednom zadobiveno zvanje redovnoga profesora (što će reći stalnog, s prvim određenim rangom, a ne redovitoga, koji redovno dolazi, koji ne izostaje, kako ga mi uglavnom pogrešno tituliramo) ne može nikome oduzeti, za zadobivanje profesora u trajno zvanje potrebno je čekati pet godina, što znači još pet godina relativne neslobode, lojalnosti svojim najbližim kolegama i znanstvenoj zajednici, pa i aktualnim ideologijama, ali to nije sve. Mi smo redovne profesore diferencirali i u mirovini, na nezaslužne i zaslužnije, pa ovi potonji nose častan naziv prof. emeritus, zaslužni profesor, dok oni koji ne nose taj naziv, jer su sveučilišne kvote iz neobjašnjivih razloga vrlo male, nemaju pravo na povećan mirovinski dodatak, ako im matična ustanova uopće ima novaca za njega! Ako ga nema, ostaje redovnim profesorima u trajnom zvanju potražiti sreću među academicima, među najzaslužnijima, gdje doduše gube svoje prethodne titule i izjednačavaju se u predsmrtnom egalitarizmu s piscima i ostalim zaslužnim umjetnicima, koji su pak često svoju zaslužnost stekli u podobnosti onom ili ovom političkom sustavu, klanu ili naprosto obiteljskim vezama, a rijetko kada samo djelom i djelovanjem, za koje bi zapravo svatko od redovnih sveučilišnih profesora morao zaslužiti, nakon četrdeset godina provedenih na sveučilištu i odgajanja niza generacija, ako ne već članstvo u Akademiji, ono barem naziv zaslužnoga profesora! I dok su u svijetu oba posljednja stupnja statusnoga potvrđivanja neupitnoga javnoga autoriteta u struci i znanosti ili umjetnosti tek pitanja časti, kod nas osjetan akademijski dodatak na mirovinu diferencira najviše autoritete pojedine struke po socijalnim osnovama: jednima se osigurava zaslužena relativno pristojna mirovina, dok većina dijeli sudbinu u tranziciji osiromašena naroda, pa odlaze u mirovinu pokunjeni i obespravljani, možda tek sa zrakom istoga idealizma s kojim su započeli nastavnički i znanstveni posao, koji su razumjeli kao poziv. Ne mislim ovdje pisati niti o materijalnim uvjetima u kojima hrvatski sveučilišni profesori (budući da je mnogo gore u nizu istočnoeuropskih tranzicijskih zemalja) rade na svojim fakultetima ili institutima. Najčešće

već tehnički zaostale zavode, odsjeke i katedre nismo uspjeli na vrijeme osuvremeniti ili kadrovski obnoviti ili smo to sve činili kroz nedovoljno transparentan i, blago rečeno, selektivan sustav potpore prema znanstvenim projektima, u kojemu je postalo normalno da čelnici ustanova i članovi povjerenstava sami sebi ili jedni drugima dodjeljuju relativno visoke svote, dok redovnim sveučilišnim profesorima i već zaslužnim znanstvenicima, po svim međunarodnim standardima među najboljima u njihovim disciplinama, prema nejasnim kriterijima, sustavom tajnih recenzenata i često neargumentiranih recenzija, *argumentum ad hominem*, dodjeljuju što ostane ili ih takvim neprozirnim sustavom čak obeshrabruju da se uopće jave na natječaje! Ne bih se ovdje osvrtao niti na vrlo rašireni nepotizam među sveučilišnim nastavnicima, što posredno govori o njihovu boljem statusu, navodno se čitave katedre zaposjedaju prema rodbinskim vezama i novom ideološkom bratstvu, ne bih govorio niti o aktualnim aferama oko uzimanja mita za prijemne ispite ili za teže ispite na fakultetima, ni o toliko ružnom koliko i besmislenom prodavanju znanja i diploma izvan redovnih primanja, budući da su ona često nedostatna za normalan sveučilišni život i međunarodne obaveze koje svatko od nas preuzima stupajući u neku od svojih znanosti ili struka. Neću govoriti niti o brzopletim reformama u koje smo strovaljeni možda samo zbog nepromišljenosti jednog ambicioznog ministra, voluntarizma politike ili zbog vlastite oportunističke, niti o glasinama prema kojima sveučilišni nastavnici sve to podnose samo zbog, kako već nasilni birokrati zamišljaju ljubav i tjelesnost, dostupnosti uvijek mladim djevojkama, sve i kad su naše katedre već zapravo feminizirane, jer ambiciozni očevi obitelji s pravom bježe u lukrativnija zanimanja, itd., itd.

Namjera mi je zapravo raspredati o autoritetu profesora koji on mora zadobiti pred studentima i pred stručnom i znanstvenom javnosti svojim istraživanjima i metodama, svojim znanstvenim djelom i djelovanjem u međunarodnim asocijacijama, svojim zasluženim ili nezasluženim mjestom u znanosti (i kako se to mjesto stječe). Što može, ako i zaboravimo sve prije iznesene posebnosti hrvatskoga ili tranzicijskoga slučaja, suvremeni sveučilišni profesor, jer o njemu je riječ, danas učiniti da zadrži potreban autoritet, bez autoritarnosti i bez demonstriranja vlasti, makar pred svojim studentima? Treba li njegov put biti strpljivo uzastojanje na vlastitu pristupu na njegovu slučajno pripadnom ili odabranom predmetnom području, kreativnom rješavanju krucijalnih problema svoje struke, dosezanju svijesti o aktualnom stanju discipline kojom se bavi ili je dovoljno tek biti dobro informiran, preuzimati strane metode i metodologije, i tako tuđim autoritetom potpomagati svoju vlastitu prazninu ili nemoć domaće znanstvene zajednice? Ukratko, kako očuvati ugled ozbiljnoga znanstvenika,

autoritet profesora, u uvjetima stalne mijene pristupa i smjena paradigmi, dok istodobno građa ili živi problemi najuže struke vape za konvencionalnim, pa i starinskim obradama? I dok nas se, pogotovo u povijesnim znanostima, argumentirano uvjerava da u našim strukama umjesto znanstvene metode prevladavaju svojevrsne naracije, da ne kažem priče, konstrukcije mimo čvrstih metoda i dokumenata, upravo virtualna paralelna stvarnost bez uporišta u pojavnome, zbiljskom životu, iz ideološki oportunističkih busija svako malo izbija gola zbilja, konkretna svakodnevna računica. Između najčešće suprotstavljenih inozemnih metoda i kurentnih autoriteta i sastavljača domaćih povijesnih ili književnih čitanki često zjapi ponor neispunjen autentičnim životima znanstvenika ili normalnim pulsiranjem struke. Što nam je raditi, je li odustajanje i ravnodušnost zaista jedini odgovor na stanje dvostruko dvojbena, nezaslužena autoriteta? Kako je već više puta naglašavano, humboldtovski ideal moderne sveučilišne nastave utemeljene na znanstvenom radu profesora, idealna simbioza znanstvenoga istraživanja i nastavnoga rada, još uvijek vrijedi kao optimalna formula, barem u europskim uvjetima. U nekom idealnom aspektu i proklamirana "bolonjska" reforma nalaže znanstveniku profesoru da takoreći iz semestra u semestar mijenja svoje kolegije i da dio svoga nastavnoga angažmana izvede iz rezultata svoje aktualne znanstvene radionice, što će reći da je znanstveniku na sveučilištu omogućeno da uvijek iznova, pred zainteresiranim mladim slušateljstvom provjerava svoje ideje, da podijeli s njima muku i radost svoga istraživanja, u humanističkim znanostima, osobito na području književnosti, da podijeli makar tek radost i poteškoće razumijevanja tekstova ili nekih procesa, naprosto da demonstrira svoje stručno i kompetentno čitanje.

Ali, u čemu se sastoji profesorova kompetencija, što mu može pomoći izgraditi ugled i autoritet? U vrsnom poznavanju stranih jezika, koje se gdjekad demonstrira kao krajnji argument profesorove uvjerljivosti? Sati i dani dosadnoga učenja jezika u djetinjstvu i mladosti ovdje se naplaćuju najvišom cijenom: s pravom će se reći studentima, nema vam istinskoga uspjeha u struci ako niste spretni barem u dva-tri jezika, a svi koji su zaostali u engleskome najbolje je i da ne započnu svoju znanstvenu avanturu. Neće biti važno o čemu se raspravlja, što se otkriva ili kako se dolazi do rezultata, biti će važno kakva je izvedba, na cijeni je stratum izvedbe, koncept koji je zavladao kazalištem i suvremenim formacijama znanja i moći, na cijeni su naime performativi i izvedbe a ne discipline, važno je kakav je dojam koji ostavljate na svoju najčešće pospanu i nepripremljenu za dijalog mladu publiku. Ovdje će vam se odmah javiti oni praktičari koji, više oslonjeni na didaktiku i pedagogiju, a manje na užu struku i znanstvene rezultate, već znaju što treba: treba dobra metodička

priprava, točan prospekt kolegija, razrađeni silab njegova izvođenja, ukratko struka umjesto znanosti. A možemo li autoritet sveučilišnoga profesora temeljiti samo na struci, na općepoznatom i recentnom znanju ili upravo na onome što se donosi nova istraživanjem i što pridonosi razvoju struke? Nalazeći se trajno između onoga čemu trebate studente podučiti i onoga što upravo sada radite, u čemu ste još nesigurni i otvoreni za promišljanja i diskusije, ponašate se kao cirkusant koji uvijek iznova mora javno hodati žicom, pri čemu je staro znanje kao štap za koji se čvrsto držite, a novo tek konopac kojim hodate, a kojim vas vodi radoznalost, žudnja za znanjem i strast da ga prenesete drugima. Onima koji će danas reći da sama "žudnja izvodi", trebamo odgovoriti da je to ipak nespojivo s prvim mjestom koje vrstan učitelj, odnosno profesor ima u situaciji predavanja znanja, budući da s tim mjestom mora biti povezana i povećana odgovornost, a s njom valjda i nekakve moralne vrijednosti. Međutim, što danas posređujemo mladim ljudima, koje vrijednosti? Opće je mjesto suvremene književne i kulturne teorije, uopće modernoga svjetonazora, da živimo u svijetu bez vrijednosti, u "anarhiji ukusa", pa se zauzimanje za određeno vrijednosno tumačenje smatra zaostalim i neadekvatnim vremenu i predmetu analize. Na cijeni su relativizacijski koncepti i dijaloški, interdisciplinarni modeli razumijevanja.

Pa ipak, interkulturni dijalog, godinama posebno na našim prostorima toliko potiskivan, proglašavamo temeljnom vrijednotom suvremenog europskog društva i godina koja teče, dvije tisuće osma, godina interkulturnoga dijaloga u Europskoj uniji, već nemilice troši hrpe novaca poreznih obveznika, postajući zapravo novom ideologijom, koja kao da će zamijeniti i socijalne programe i prigušiti međunacionalne tenzije i riješiti pitanje posredovanja znanja i odrediti sudbinu i značenje umjetnosti u obrazovnom sustavu (višejezičnost potpomognuta umjetnošću kao smislenom "metodom" podučavanja), itd. Znači li to da ne možemo živjeti bez vrijednosti, bez određenih "znakova pored puta", odnosno idejne signalizacije? Kao jedan od privremenih odgovora na pitanja autoriteta sveučilišnoga profesora mogao bi se zaista smjestiti u razumijevanje posredovanja znanja kroz suradnju i međusobno povjerenje, upravo intersubjektivni dijalog učitelja i učenika, koji će voditi zajednička žudnja za znanjem, izvorna radoznalost i smisao istraživanja podjednako važan i društvu i pojedincima koji ga izvode. I koji će najbolje legitimirati metode i dosege razumijevanja. Dijalog koji neće biti vođen u strahu pred nesavladivom ispitnom literaturom ili lažnom autoritarnosti nedostupnika, nego kao otvoreni seminarski razgovor slobodnih akademskih građana jednakih prava i podjednakih šansi, demokratskoga, otvorenog i pravednog društva, bez nasilja i nesloboda, bez besperspektivnosti i korupcije. Barem unutar

akademske i znanstvene zajednice. I onima među nama koji nismo odustali od vlastite metode i onima koji ustrajno prevode i tumače vrhunske dosege svoje discipline u drugim sredinama i onima koji marljivo obavljaju poslove koje u njihovim strukama valja obaviti, bez kojih se ne može napredovati, najbolja će preporuka biti za povratak izgubljena autoriteta profesora, dugotrajan i ustrajan rad, obnova međusobnoga prijateljstva i povjerenja, poštovanje etičkih normi, neprofitabilnost i skromnost, nesebično potpomaganje i rad s mladim znanstvenicima, uostalom sve ono što smo u tranziciji izgubili: povjerenje u znanost i pravednost, radost otkrića i zadovoljstvo spoznajom, kreativnu dokolicu umjesto trke za zaradom, radovi i knjige umjesto funkcija i politike. Što nikako ne znači da nemamo pravo na slobodu političkoga izbora i društvenoga djelovanja, dapače! Možda gubitak autoriteta profesora i leži u činjenici da se on kod nas, nažalost, predugo stjecao i stječe tek onom ili ovom političkom podobnosti, ovom ili onom svrstanosti u klanove i društvene tabore, da ne kažem kaste, umjesto višestrukoga iskazivanja (i zauzimanja za) slobode djelovanja i, ne na kraju, preuzimanja odgovornosti za stanje u društvu, naciji i demokraciji. Konačno, nismo li svi odgovorni?

GRČEVIĆEVA ESHATOLOŠKA KRITIKA

Franjo Grčević, *Simbolizam, ekologija, eshatologija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.

Franjo Grčević (r. 1923.), dugogodišnji gimnazijski i sveučilišni profesor južnoslavenskih književnosti (Slavonski Brod, Sisak, Zagreb), te lektor i gost-predavač na europskim sveučilištima (Renn, Beograd, Krakow, Moskva, Mannheim, Hamburg), utemeljitelj i voditelj Zagrebačke slavističke škole, voditelj projekta Komparativno proučavanje južnoslavenskih književnosti, osnivač i predsjednik Ekološke javnosti, autor zapažene monografije (Književni kritičar i teoretičar Bogdan Popović) i niza studija (Književno djelo Rastka Petrovića, Počeci proznog lirizma Miloša Crnjanskog, Problemi i perspektive komparativnog proučavanja jugoslavenskih književnosti, itd.), dočekao je priliku objaviti izbor svojih studija, koje okupljaju “krajputaši”, markacije iz naslova knjige te pripovjedni opus Ive Andrića, autora višegodišnjih profesorovih preokupacija. Reći ću, odmah na početku da *Simbolizam, ekologija, eshatologija* nije knjiga koja bi bila sačinjena od zaostalih predavanja starijega profesora, nego da su to rasprave nastale povodom novih ili višegodišnjih istraživanja, recimo tako, istraživača zrele dobi, koji je podjednako radoznao i inovativan, kao i “rezultatski” provokativan i ustrajan u objavljivanju svojih ideja. Što to znači? Za nas koji ga bolje poznamo i koji smo bili njegovi učenici i suradnici znamo da to znači, prije svega, zauzimanje vlastitoga pogleda na književnost i probleme koji se s njom u vezi mogu postaviti, da je to postojano ohrabrivanje (sebe samoga i svojih suradnika) na osobitu metodološku perspektivu i nov idejni pogled. Jednom sam otprilike zapisao, prisjećajući se brojnih naših diskusija o krucijalnim temama književne znanosti i suvremenoga života, koje smo s profesorom vodili sa žestinom i otvorenosti kao da o njima svjetska znanost o književnosti gotovo još ništa nije izrekla, kao i o mnogim pojmovima (i njihovim značenjima, sadržajima) o kojima smo satima konverzirali, i sporili se, da bi neki od njih, kao ekologija i interkulturalnost, u međuvremenu, postali dominantnim trendom modernoga promišljanja svijeta. Za hrabrost i ohrabrivanja u takvim diskusijama, utemeljenima na uvjerenju da i male kulturne sredine imaju pravo na kreativnost, a ne samo reproduktivnost, sva zasluga pripadala je i pripada našem mentoru, iako račun plaćamo svi zajedno, pretrpani novim i novim teorijama i knjigama našega postkolonijalnoga doba. Slično je i s terminima otisnutima u naslovu knjige. Mala stilistička intervencija pokazala bi da tri pojma (simbolizam, ekologija, eshatologija), tek povezana stankama dostatnima za crtice ili zareze, sugeriraju gradacijsku

povezanost, neku vrstu nadogradnje u teorijskom zrenju, pri čemu odmah treba istaknuti i četvrtu, pomalo zakrivenu, koncentraciju oko još jednog ključnog izraza - epifanija. Svoje ću izlaganje, ograničiti na kraće tumačenje spomenuta tri-četiri pojma. O simbolizmu ćemo se temeljito informirati u uvodnom tekstu knjige *Oblikovanje simbolističke proze*, iz kojega se vidi da se simbolizam upotrebljava skoro u zamjenu za prošireniji termin modernizam, u opreci prema realizmu.

Kao što je europska simbolistička poezija afirmirana poput svojevrsnog sukusa modernizma, ovdje se, na primjerima iz hrvatske i srpske proze, uvjerljivo govori o značajkama simbolizma, odnosno modernizma, u proznim književnim tekstovima, što još nije dovoljno afirmirano. Simbolistički prozni tekst, prema Grčevićevu uvjerenju, tematizira usamljenog, načetog pojedinca, a karakterizira ga pojačana svijest o jeziku ne samo kao sredstvu nego i kao cilju umjetničke komunikacije. (:36). "Simbolistička proza", kako glasi jedna od autorovih uvjetnih propozicija, "to je proza koja se prilagođava prevlasti lirskog načela. Zato ona obiluje oblicima i karakteristikama lirsko-poetske prozne strukture: fragmentacijom teksta, lirskim junakom, stavom sjećanja, prisjećanja i sanjarenja, reduciranom informacijom o vanjskom okolišu, smanjenom radnjom, osamostaljenim vizualnim ili akustičnim slikama, instrumentacijom slojeva i aspekata teksta, akustičkim, vizualnim ili asocijativnim sustavom motivacije." (37). Supostavljenost, pa i suprotstavljenost njegovih strukturnih jedinica, epskog/lirskog, proznog/poetskog, legendarnog/realističkog, mita/stvarnosti, ozbiljnosti/ironizma, itd., nada se kao unutrašnji princip simbolističkog teksta, pa je stoga simbolizam tipološko-konceptualan, a nije samo klasifikacijsko-periodizacijski termin. Kao što vidimo, u konkurenciji raznih izama za razumijevanje modernizma, Grčević daje prednost simbolizmu, ne samo u poeziji (što je od ranije poznato), nego upravo u prozi, posebno lirskoj, o čemu se do njegovih istraživanja malo znalo: "... simbolizam je", kako glasi autorova optimalna projekcija, strukturiranje propnja prema onom nečem čega možda uopće nema, ili čega, možda, još nema, a što nas može sve izmiriti, povezati i spasiti. Simbolizam je ostvarivanje tajne bitka umjetničkim sredstvima ili ostvarivanje bitka kao tajne". (39). Drugi je ključni pojam Grčevićeva svjetonazora ekologija, predstavljen u studiji *Obična točka otvaranja - neobičan intertekst: ekologija, na, rekao bih, klasičan način*.

Najprije se objašnjava situacija svijeta relevantnom literaturom, koja je u međuvremenu narasla do nepreglednosti, ekologija danas, kao što je poznato, nije samo nov pogled na svijet, nova ideologija, nego i vrlo propulzivna interdisciplinarna znanost, a za

našega je autora svojedobno bila pokušaj prebacivanja nacionalističke pažnje povjesničara s katastrofalnih međunacionalnih odnosa na prijeteće globalne poremećaje. Svojevrsna posthistorijska, postmodernistička ideologija, ekologija je za Grčevića i prilika za dijagnozu stanja: “kraj milenija, poslije komunističke, donosi završetak i druge velike novovjekovne utopije Zapada: utopije civilizacije rasta” (istakao Z. Ko.), uz izraženu nadu da će “nova ekološka utopija” koja je bila tek na obzoru, “biti ostvarena u društvenom ambijentu planetarne ‘jednakosti i pravde’”. Ili još određenije: “Svijet, još jednom, ali sada imperativno, stoji u izboru, između utopije i antiutopije, a ta epohalna dilema baca sjenu na sve druge duhovnosti, naravno i one umjetničke”. (63). Otuda uvjerenje da bi se i povjesničari književnosti, kojima se obraćao, morali zamisliti nad stanjem svijeta, prije svega pred činjenicom da su granice rasta sasvim stvarne, kako se ilustrira podacima iz istoimene poznate knjige grupe autora (koji će kasnije činiti jezgro poznatoga Rimskog kluba), kao i da je “prijetnja nuklearne kataklizme” prijetnja budućnosti čovječanstva, kako se uvjerljivo dokumentira podacima iz knjige Sudbina zemlje Jonathana Schella. (63-66). Zaključak je, kako priznaje i sam autor, unekoliko strmoglav, u rezonantni prostor postmoderne upisuje se šest ključnih riječi: utopija, eshatologija, apokalipsa, uz njihove negacijske atribucije, pa se s obale ekologije i prirodnih znanosti “tankim misaonim brvnom”, prelazi na obalu ontologije i eshatologije. I tako dolazimo do novog ključnog termina knjige eshatologija predstavljena u poglavlju Književnost i eshatologija / Eshatologija i književnost, koje kao da nas vraća u Grčevićevu pradomovinu, antičku Grčku, pa se na primjeru Ilijade ta eminentno kršćanska problematika pokušava pronaći u njezinu izvornom, općeljudskom stanju. Nakon iscrpne analize, zaključujući da je smrt zbirna točka života, a sudbina koja gospodari smrću tiranska sila stvarnosti, odnosno, riječima autora, “kakva god da je sudbina u pitanju (individualna, kolektivna) i kojim god silama posredovana bila (sama sobom, bogovima, ljudima) ona uvijek donosi smrt sudionicima rata bilo kao pojedincima (Grci, Trojanci) bilo kao cijeloj zajednici (Troja i Trojanci)”, dakle “sretna sudbina u smislu preživljavanja lika i ostvarenja nekih životnih ideala nije za pjesničku svijest interesantna i ne tematizira se”. (: 100-101). To je jedan par eshatološkoga hvatišta, drugi se nalazi u Homerovu poimanju duše. U analizi se dokumentira da kad “umre tijelo, duša se nalazi u njegovoj blizini, pa ako je pozornica umiranja masovna, ako na primjer na razbojištu rata, od mrtvih tjelesa otrgle duše bijesno se sudaraju s drugim dušama”, a tek po propisima vjere i običaja oplakano tijelo oslobađa svoju dušu od muke besciljnoga tumanaranja. (103). Duša je “biće suprotno onome ništa, ništavilu”, ona sadrži “sve ono najvažnije skončane ličnosti”, ona iščezava kada je “kanimo fizički oćutjeti”, no duša umrlog “najviše zna o budućnosti, upravo o sudbini i skončanju sada još

živućih, a bliskih joj bića”. (: 103-104). Zašto nam je bilo potrebno zaviriti u rezultate opsežne analize? Da bismo bolje razumjeli zasade eshatološke kritike, koja će nakon bavljenja eshatologijom, biti i konačan metodološki novum Grčevićeva pristupa književnosti. Naime, polazeći od definicije eshatologije koja jednom znači izricanje krajnjih svrha u uzvišenim ciljevima, a drugi puta krajnje svrhe (svršetke) svijeta i čovječanstva, pa je tako moguće govoriti o kozmičkoj eshatologiji, kolektivnoj eshatologiji i individualnoj eshatologiji, a primijenjeno na književnost, Grčević pretpostavlja da postoje eshatološka razdoblja, kao što je srednjovjekovlje (“kad se i sam ljudski život donekle odvijao u znaku pripreme za skorbu Apokalipsu”), kao i ona “romantičnog predznaka”, “kalendarske smrti vremena kakve su krajevi stoljeća i milenija”, itd. “Zabilježeno je da eshatološko-apokaliptičnim raspoloženjima pogoduju vremena kad je smrt prisutnija nego inače: kuga, ratovi, kataklizme. Istovrsna se raspoloženja mogu javiti i u prilikama stvarnosnog ili više simboličkog razaranja postojećih entiteta (kraj velikih svjetonazorskih sustava, propadanje pojedinih društvenih formacija, klasa, naroda, civilizacija).” (71). Atomska i ekološka prijetnja, prva koja “kazuje čovjeku da će uništiti sama sebe ako se zauvijek ne okani sile, te se umjesto toga božanski odluči da svoje sporove s drugim ljudima rješava mirnim sredstvima” i druga koja “udara direktno na ljudski egoizam i materijalnu grabežljivost”, u tom smislu kvalificiraju naše doba kao eminentno eshatološko. Zbog toga, ne samo književnost nastala u našem dobu, nego i pogled na svu dosadašnju književnost, zahtijeva eshatološku kritiku, koju Grčević ponajbolje primjenjuje na Andrićevim pripovijetkama, osobito posljednjom raspravom *Promašeni spasitelj*. “Eshatološka kritika”, zaključuje autor, mogla bi kao svoju specifičnost sadržavati sklonost povezivanju književnosti s religioznim idejama”, a onda sa simbologijom te sa svim filozofijama apsoluta: “Kao mišljenje o ‘zadnjim stvarima’ eshatologija i njime obilježena kritika susretala bi se i sa svim onim učenjima iz društvenog okruženja koja intendiraju presudan, katastrofičan karakter aktualne faze povijesti (ekologizam, teorije apokalipse kroz nuklearnu konfrontaciju ili u kakvoj drugačijoj izvedbi). To bi, slutim, mogla biti jedna od maksima eshatološke kritike: književna (umjetnička) djela svojevrstni su predmet spasenja, svojevrstne su eshatologije. Po toj svojoj crti književnosti se približavaju religijama, one su (u najvišim izdancima) upravo sekularizirane religije. I religije i književnosti raspituju se o idealnom biću koje bi spasilo svijet i čovjeka u njemu.” (: 244). Epifanijsko iskustvo, epifanijska simbolika, prema Franji Grčeviću, kao da bi bili zajednički vjeruju i književnosti i religija.

U namjeri da se Ivu Andrića konačno odredi kao nerealističnoga pisca, iskorištava se pojam epifanija, “drevni termin religioznoga sadržaja za istraživanje objave ili pojave božanskoga u stvarnosnom svijetu i životu ljudi (: 181). Ističe se “epifanijski euforizam prirode”, zatim književni slučajevi u kojima se objavljuje transformacija značenja prvobitnog podatka, pa se može govoriti o razini epifanijske simbolike, da bi se zaključno u Andrićevim tekstovima epifanija i epifanijsko vidjelo u raznolikim očitovanjima: “tajanstvena i potanje neodrediva duhovna značenja sadržana u munjevitim pokretima i trenutnim životnim situacijama; apogej stvarnosti za trenutak zaustavljene i oslobođene od tiranije vremena; zračenja duše lika koji je prevladao i odbacio svoju licemjernu patriotsku borniranost te stoji za čovječanstvo; obznanjivanje božanskog apsoluta preko vidljivih predmeta i objekata materijalnog svijeta (ptice, žene, vina, Sunca, mora...); mjesto susreta konkretnih, estetskih i simboličkih značenja (prijelaz epifanijskog u teozofsko-mistično) i drugo”. (: 195). Epifanijska se perspektiva još jednom problematizira u vezi s eshatološkom kritikom. Najprije se podsjeća na epifanijske epizode iz Knjige izlaska, iz koje se Gorući grm tumači kao “slučaj višestruke epifanije”, zatim se navodi Novi zavjet, knjiga naglašnoga epifanijskog događanja”, s Kristom kao glavnim epifanijskim junakom, da bi se došlo do J. Joycea, koji je epifanijsku temu uveo u modernističku književnost, a za kojega su vrhunski umjetnički tekstovi “spletovi strukturalno povezanih epifanija”. (: 212-214). Ideja o književnosti kao o svojevrsnom predmetu spasenja, potkrijepljena je epifanizacijom pejzaža, likova ili čitaočeva prostora i/ili života Bosne: “Andrićeva epifanija uzdiže bosanske ljude svih vjera i naroda iz njihove oskudice, jada prizemnosti, smrada, te ih baca u zvjezdane prostore plemenita patosa, onkraj uobičajenih ljudskih mjera i zakona.” (: 240). Epifanijski lik, fra Marko Krneta, ukazuje se Grčeviću kao “eshatološki šampion priče”, koji bi se od promašenog spasitelja možda zaista mogao alternativno shvatiti i kao iskupitelj, “iskupljeni Spasitelj”, kao simbol Bosne, “zaustavljene u propnju između aktualnog sunovrata i, možda, budućeg Uznesenja” (: 241-243). Najbolji je primjer motiv i simbolika mosta, kao svojevrsni ključ u Grčevićevu razumijevanju Andrićeva svjetonazora i poetike, pa i kao demonstracija funkcioniranja simbolističko-epifanijske književnosti te eshatološke kritike. Od razina konkretnoga značenja i prijelaza konkretnog u simboličko značenje otkriva se razina univerzalne simbolike (most postaje “materijalizirani izraz vječne ljudske želje za mirenjem, povezivanjem i bratstvom”), da bi se preko razine estetske simbolike došlo do razina epifanijske i mistične simbolike (ontološka snaga značenja mosta “zasniva se na slici života kao prijelaza”, čovjek postaje “simbol prijelaza iz zemaljskog u božansko”, odnosno “ono božansko, apsolutno teži čovjeku/ženi”, čovjek je most, bog je veliko - Sve. (: 38-39). Kao što se već iz ovog

ograničenog prikaza knjige vidi, svako je pojedinačno istraživanje Franje Grčevića tako sveobuhvatno, toliko promišljavano, da zadostaje “gradiva” za po čitav semestar seminarske nastave. Naime, kao da je konačno na djelu moderan povjesničar književnosti koji je odlučno napustio kronikalnu koncepciju povijesti književnosti priklonivši se problemsko-kreativnom pristupu, za koji su najvažniji konkretni književni tekstovi i problemi što se žele “obraditi”, pa i koje si sam istraživač “izmišlja” (kao što su ekologija i eshatološka kritika). Zapažen je to iskorak povjesničara književnosti profesorove generacije, ne samo glede autorova nepreobitnog znanstvenoga opusa nego i općenito u kontekstu hrvatske južnoslavističke znanosti o književnosti.

POSTMODERNI ROMAN U FRAGMENTIMA

Željko Funda, *Ljudeki*, Kajkavski roman, Varaždin, 2004.

Godinama podučavam studente da je za stručno, kritičko ili interpretacijsko čitanje potrebo stvoriti adekvatan recepcijski, odnosno interpretacijski kontekst. Često kažem, “aranžirajte” si, konstruirajte kontekst svome tumačenju, svjesni da je on samo jedan od mogućih, ali da od njega u mnogočemu zavisti vaše razumijevanje književnoga teksta o kojemu želite pisati. Sjetio sam se toga više puta kada sam višekratno radoznalo pročitavao, onako preskopce, kako bi rekli kajkavci, roman *Ljudeki* Željka Funde, jer mu nisam znao odrediti, teško sam nalazio, upravo recepcijski kontekst, koji bi mi pomogao da ga bolje razumijem, odnosno da ga lakše prihvatim, da uspostavim s njim potrebnu rezonanciju. Može se poći od autorove oznake u podnaslovu - kajkavski roman. Ona međutim više upućuje na to da se radi o iznimci nego li o tradiciji unutar koje bismo mogli “smjestiti” svoje čitanje te neobične knjige. Shvatimo li odrednicu kajkavski roman jednostavnije razumjet ćemo je tek doslovce kao roman na kajkavskom jeziku, što je unikum, pa nam bilo kakav kontekst izostaje, a pokušamo li autorovu samoodrednicu tumačiti kompleksnije kao vrsnu odrednicu onda smo tek na “brisanom prostoru” jer bi to značilo da bismo tipologiji romana trebali pridodati oblik kajkavskoga romana koji bi trebao imati svoje posebnosti unutar žanra, razlikujući se od ljubavnog romana ili esejističkoga, a u krajnjoj liniji koji bi se razlikovao od romana općenito, to jest od svih romana do sada napisanih, budući da svojom strukturom na prvi pogled zapravo ne upućuje na romaneskno štivo. Pođemo li od grafičkoga rješenja korica te podebele knjige učinit će nam se da se radi zapravo o povijesno-kulturološkom leksikonu, tim više što kazalo, odnosno sadržaj knjige, upućuje na pedeset troje imena hrvatske književne i kulturno-društvene povijesti, od poznatijih kao što su Ignac Kristijanović, Vatroslav Jagić, Josip Frank, Jakša Čedomil, Karlo grof Drašković, Vladimir Vidrić, Slava Raškaj, Zvonimir Milković, do nepoznatih ili sasvim zaboravljenih za koje i nije uvijek jasno koliko su stvarni, a koliko izmišljeni likovi. Sugerira se da su sve osobe bile postojeće. O kojima se mogu, kao i o sasvim izmišljenima, kako je dopušteno i u suvremenim novopovijesnim romanima, izmišljati priče, jer roman, kako je pisao Milan Kundera u *Umjetnosti romana*, ne propituje stvarnost nego postojanje, postojanje kao područje čovjekovih mogućnosti, pa svijet romana može biti krajnja i neostvorena mogućnost čovjekova svijeta. Možemo li *Ljudeke* Željka Funde (r. 1950.), varaždinskoga pjesnika, prevoditelja s engleskoga na kajkavski i pripovjedača,

jednostavno dovesti u vezu s povijesnim romanom? Svakako možemo, ali to neće biti tradicionalan realistički povijesni roman, s čvrstom strukturom romana linearne, s povijesnim događanjima usklađene kompozicije te vjernim prikazivanjem povijesnih likova, nego više roman oblika nalik na kaotičnost zbivanja u određenu vremenu koja često brzopleto nazivamo povijesnima. Izabrano vrijeme konsolidacije građanske Hrvatske s kraja devetnaestoga i početka dvadesetoga stoljeća, kako dokumentirano svjedoče ne samo godine rođenja i smrti brojnih povijesnih osoba, uglavnom rođenih u devetnaestome, a umrlih u dvadesetome stoljeću, nego i kulturna atmosfera moderne, politički kontekst Austro-Ugarske pred raspadanjem, vrijeme koje nam se iz vizure naših tranzicijskih vremena učinilo kao doba u kojemu su sve mogućnosti bile otvorene, tim više što su neke ostvarene došle stoljeće kasnije na naplatu. Zablude naših pradjedova i očeva kao da moramo plaćati mi pedesetogodišnjaci, pa mi se kajkavski roman *Ljudeki* nametnuo i kao generacijski odgovor na roditeljsko poigravanje povijesnim alternativama. Počeo sam zamišljati da bih roman mogao kontekstuirati postmodernističkim (postavangardnim) prozama Veljka Barbijerija, Borivoja Radakovića (osobito su mi se činili usporedivima njegov roman *Sjaj epohe*, kao i kajkavske novele), Borbena Vladovića ili Milorada Stojevića, a padali su mi na pamet i neki možda još manje poznati autori romana. Na afirmirane romanopisce poput Pavla Pavličića i Gorana Tribusona, Dragu Kekanovića, Dubravku Ugrešić ili Slavenku Drakulić nisam ni pomišljao. Svojim novopovijesnim romanesknim freskama u postupku kontekstualizacije romaneskne zbilje nametao mi se Nedjeljko Fabrio, sa svojim doživljavanjem povijesti kao sjecišta sudbina kao i sa svojim ponešto tradicionalnim ambicijama da književnosti priskrbi, odnosno očuva, vrijednosti umjetnosti, što svakako nalazimo i u Fundinom velikom kajkavskom proznom projektu. Od suvremenih autora nametala se jedino paralela s prenagrađivanim romanom *Osmi povjerenik* Renata Baretića, sa sličnom ambicijom da se stvori nov hrvatski jezik, s tim da je kod Željka Funde riječ “tek” o rekonstrukciji uglavnom neiskorištavanog, odbačenoga jezika hrvatske proze, kajkavskoga. Ništa od svega, kao što je potvrdio i sam autor u razgovoru poslije zagrebačkog predstavljanja, veze njegova romana mogu se potražiti sa svojedobno meni slučajno najbližim autorima, prije svega s Miroslavom Krležom, njegovim kajkavskim lamentacijama u prozama, ali i postmodernističkim piscima svjetske recepcije Miloradom Pavićem i njegovim *Hazarским rečnikom* te Danilom Kišom osobito njegovom *Enciklopedijom mrtvih*. Pišući svojedobno o Pavićevu “romanu leksikonu”, zapisao sam da ta neobična zbirka kratkih priča radikalizira fragmentarnu strukturu modernog romana do promaknuća novoga oblika, koji zahtijeva i prilično poduzetnoga recipijenta, kojemu je omogućeno, zapravo naloženo, da asocijativni potencijal tekstova višestruko umnoži. Dapače,

jednako kao i Pavićevi čitatelji jučer, tako i Fundini danas, do sveukupnoga bogatog književnog potencijala romana dolaze zavisno od svoga znanja, volje i strpljivosti, kombinirajući dijelove knjige prema naputcima autora ili prema vlastitu nađenju, postajući suodgovornim za nemogućnost razumijevanja svijeta (i svijeta teksta) kao relativne cjeline. Od svega ostaju nam krhotine povijesna ili životnog iskustva, bez konačnih odgovora, ali i bez idejno čvrstih zabluda. Komponiran kao izrazito fragmentaran tekst kajkavski roman pomalo ironična naslova *Ljudeki*, kojim se možda želi reći koji je autorski odnos prema njihovoj povijesnoj veličini, jer su propuštali priliku za prilikom, od zaboravljanja i zatiranja materinske kajkavštine, u korist općehrvatskoga standarda, do promašenih političkih orijentacija, nesretno realizirana jugoslavenstva ili nerealizirane socijaldemokracije, izazovan je ne samo svojim obimom nego i neobičnom kompozicijom. Pisan desetak godina, na prijelomu dvadesetoga u dvadeset i prvo stoljeće, Fundin postmodernistički novopovijesni roman moguće je, premda uz veliki napor, uz pomoć čitateljske intuicije i kreativnosti i uz numeričke smjerokaze, razvrstati značenjski najmanje na četiri-pet glavnih tokova: književno-jezični tok, usko povezan s tijekovima “domovinske problematike”, zatim društveni aspekt romana, najbolje predstavljen raspravama o izgledima hrvatske socijaldemokracije i o socijalizmu, ljubavno-erotične i intimističke digresije, koje svekolikom pripovijedanju daju živost svakidašnjice i uvjerljivost ljubavničkoga zanosa; vjerujem da bi se još mogla izdvojiti i razina vjerske, konfesionalne problematike, itd. Prva razina značenja vezana je uz glavnu figuru osobnosti, teško ga je nazvati likom, pored toliko povijesnih ličnosti, od kojih se rijetko tko prometnuo u junaka priče, uz - kajkavski jezik. On se prati od trenutka posljednjega njegova uporišta, u Kristijanovića, preko njegova oživljavanja Valjavcem, njegovim prikupljanjem i izborom kajkavskih narodnih pripovijedaka, do prijevoda Milkovića i Vidrića na kajkavski kojim se želi sugerirati da je kajkavski jezik mogao odigrati u spomenutih pisaca sličnu funkciju, budući da ništa manje vrijedne nisu njihove pjesme u Fundinu prepjevu na kajkavski, a ukomponirane u roman. Izdvojimo dvije strofe iz Vidrićeva *Dva pejzaža*:

V travi žuti cveti, Zujiju zlatne čmele, Za tenjastem drevi Velki se oblaki bele. Gore plavo nebo, gde laste plove; Zbod brega, z krova Poldneva zvono zove. (349).

Slično, u nešto ranijem poglavlju, u liku Berte Milkovič, dobivamo prepjev dviju pjesama Zvonka Milkovića, s nagovorom koji bi mogao biti blizak uravnoteženu mišljenju pripovjedača:

Mogel si biti prvi poeta Varaždina, ne deseti ili koteri vre Horvatski ve jesi. Mogel si biti vuzkrstitelj naše Horvatske reči. Nu, ti hočeš moderen biti, novo-Horvatski kak vsi mladi. Ja ti to

nečem i nemrem braniti. Piši kak misliš da moraš pisati. Piši na novomu, ali piši i na staromu Horvatskomu jeziku. (: 142). Inače, borbena ideologija u svrhu povratka kajkavskoga jezika u književnost mnogo je nepomirljivija, kao da je i autoru (ne samo pripovjedaču) bila potrebna dodatna doza samoohrabrivanja, pa se obrušava i na one koji su tijekom godina ipak doprinosili održavanju kajkavskoga kao jezika književnosti (bilo kao kajolozi ili kajopisci). Vremenu u kojemu je kajkavski jezik ponovno “došel na križišče”, kada ga treba “relingvizerati”, Željko Funda nudi svoj odgovor, svoju obimom impozantnu kajkavsku sagu Ljudeki. Primjer vrlo angažiranoga apela za povratak kajkavskom jeziku je Deklaracija o grehu horvatskomu. (98). Osobito mi se pak čine zanimljivima, kao pojedinačni odgovori na više teorijska nego li praktična pitanja, lamentacije tipa “v hiže i v kuće ne isto domuvati”, gdje se problematizira svojedobno i kod nas raširena Haidegerova sentenca o jeziku kao “kući bitka”, pojmovno ne/razlikovanje Isusa i Jezuša, kao i premišljanje (gruntanje) o ruži, pri čemu Funda ne iskazuje samo svoje esejističke ambicije nego i sintaktičku virtuoznost, koja se u kajkavskom proznom jeziku zaista može mjeriti jedino “vehementnim stilom” Krležine proze. Međutim, ako se upitamo o pripovjedaču, odnosno brojnim pozicijama narativnoga subjekta, jer izgleda kao da se za svaki povijesni lik, odnosno novu temu ili situaciju, mijenja pripovjedna perspektiva, mislim da nećemo pogriješiti ako ga smjestimo u lokaliziranu poziciju općehrvatskoga značenja - prevladavajući pripovjedni subjekt zapravo je “domovine sin”, kojemu je kao i u poznatoj pjesmi zapravo svjesvejedno. On najčešće spretno suprotstavlja ideologizirane govore sretno poništavajući moguća jednostrana tumačenja. Primjerice, ako se uhvatimo za žestoke kritike Srba i razočaranja s njima, od neukusna poigravanja imenom naroda i tipično hrvatskoga ismijavanja Srba pod Turcima, ukratko kritici njihova sluganstva, koji bi ali nama htjeli vladati, nacionalno samozaljubljene otriježnit će pripovjedačeva još oštija kritika hrvatske “pesje sluganije”, koja se prikazuje kao herojstvo (u primjerima Zrinsko-Frankopanske urote i bana Jelačića (usp. isto: 44-47). Slične je tipično krležinske intonacije i odnos Hrvata i Srba na fronti, kao u epizodi s Bugarima, premda se u njemu mogu očitati i tragovi međusobnog “ratnog događanja”, kako se u finom društvu imenuje naš nedavni srpsko-hrvatski rat: V bunkeru sme šteli ostati. Nesme kanili Bugare naganjati. Jovo je rekel da sme se najunačili za leto dni. Kak smo si zapušili, odvlekli sme mertve Bugare z bunkera. Jovo je zel jenu pušku. Na nju je napičil svoj rubček i del čez

mitraljeski obločec vun. Zpili smo celu flašu rakije i zpušili vse Bugarske cigaretline. Bilo nam je lepo. Ja več nesem dergetal. Vune je hudo pucalo i dunjkalo. Čulo se kričanje i javkanje. - Rat je lep kad si živ - veli Jovo i legne se da spi. (: 447). Osočno mi je bilo veliko iznenađenje romaneskno problematiziranje početaka hrvatske socijaldemokracije, pitanja klasnih odnosa u onodobnom društvu, njihova sugestivna aktualizacija danas, bez obzira na onodobnu aristokratsko-seljačku polarizaciju, koju će kasnije zamijeniti radničko-kapitalistička. Pripovijedana u vezi s nacionalnom problematikom, ovdje se "domovine sin" pita o svojim socijalnim i ljudskim pravima, o svojim mogućnostima, perspektivi. Ne možemo se oteti dojmu da je mnogi od angažiranih govora u poetici "optimalne projekcije" usmjeren i na naše tranzicijsko doba. Izdvojit ću samo jedan manji primjer: Mi, socijalisti, bolje zajedničari rečeno, mi ćemo raj na zemlji stvoriti! Sve ono što je Isus govorio, a on je tek čovjek bio, mi ćemo ostvariti bez molitve. Bog nama ne treba jer sve možemo sami! Čovjek je već dokazao da Bog može biti: osvietlio je noć, glas prenio preko bregova i mora, pobedio je daljine željeznicom i eutomobilom, gleda gibajuće slike onoga što se jučer dogodilo! I letjeti je počeo. U ovakvom svietu bog jedino može posla dobiti kod bedaka i babica. Za to će od nas socijalista poštnu plaću dobiti. U kuću dobije kakva je ova ovdje. Popravljen. Neka kao čovjek živi, ne kao razpeti, na kiši i vjetru. Bez čovjeka bog je zaista tek bogec. Molimo boga da mu kao socijalističkomu čovjeku bude. (101-102).

Kratak stilografski komentar: jezik ideologije, progresa, neće biti kajkavski, u Fundinu primjeru kajkavski je jezik oporbe, protumoderne, žestoke opozicije, jezik koji trajno, kako je Krleža pisao, kao kmetska fraza odozdo pljuje po gospodskim čizmama koje je gaze. Ne na kraju, spomenuta ljubavno-erotična i intimistička meandriranja u romanu, kolikogod su jezično i drugačije privlačna, teško ih je povezati u cjelinu, osmisliti ih u nekoj povezanosti likova. Možda se varam, ali vjerujem da autor i nije imao namjeru na tom području sugerirati nešto smislenijega, osim upozoriti na žensku ljepotu, iracionalnost ljubavi, životnost ljubavne strasti, tjelesne požude. U jezičnom smislu, kao i na mnogim drugim područjima, dobili smo zavidan repertoar novih ili obnovljenih pojmova, tako da samo imenovanje uvijek slične radnje ili postupaka donosi stanovito literarno uzbuđenje, kadšto i na granici pornografskoga. Jednostavnost, pa i brutalnost tjelesne ljubavi, patnje preljuba, istinske muške žudnje:

Kak bi bilo Nju, takovu, svojum imeti! Ona je kipuči zviranjek žitkovne kreposti i vesele zmožnosti koteri bi človeka - mene pomudnjaka i kunktatora ponajveč - škropile z voljum i vedrinom, išče vuzput pugu od droptin svoje prežitkovnosti ztvarajuči! Človek bi z Njum žitek zpretančal. Stopram ja. Poeta, lirik, kulko bi od Nje cukrov vulkanskoga entuzijazma

prijel, tulko bi čez poeziju svet okrepljuval vse žejnešem za življenjem ga čineči. To bi za mene Eden bil! (310).

Slična je, upravo lirski, intimistična, osobna digresija, koja bogatom, često i teškom epskom narativnom tkivu, povremeno unosi lakoću sna, zaigranosti (kao i primjeru rezignirana vojnika):

Vure i vure sem potrošil gledajući morje. /.../ Najdivotnejše je bilo za lepoga vremena gda sem se mogel zuti i stati v pesku da mi morje draga noge! Ja, droptina jena seljačka, nevažnik, ničkec, a morje, jakleno plavo šumeče morje moje noge draga, zaleva, pere, omata, kušuje, ztišče, peta, namače, berbulji im, šepče, ne da se od njih proč, zmir odhaja, zmir mu se veđa oditi i zmir im se penečki povernjuje. Bednja je nekaj čist drugač. Ona ti objeme noge i čaka. Če se ne pomekneš, ne se ni ona. Jenkrat te namoči i gotovo. Morje pak se igra, kot mujcek kopiče znovič i zopet, a poklopiti bi te moglo kot druptinicu. A nigda mu ni igre ni tebe dost. Hoče te još pa još. (440).

Slično je s ovim prvim kajkavskim suvremenim postmodernim romanom Željaka Funde, doima se kao beskrajno povijesno-jezično more. Hoće te još pa još. Vjerujem da će se Ljudeki čitati, iščitavati godinama, na ljeta. Zbog jezika, priča, zbog žestine kritike, zbog lirskih fragmenata, živosti jezika. Zbog oporbene zališnosti, u jeziku i smislu.